

Костицький Михайло Васильович,
професор кафедри філософії права та
юридичної логіки Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор, член-кореспондент
НАПН України, дійсний член (академік)
НАПрН України, заслужений юрист
України

ОНТОЛОГІЧНА ПОТРЕБА КОРЕКЦІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ ЯК СКЛАДОВИХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Правовий статус є сукупністю прав та обов'язків фізичної чи юридичної особи. У теорії права здійснено спроби обґрунтувати доцільність розмежування понять «правовий статус» і «правове становище». Нам видається, що ці поняття є синонімічними, а такі спроби є виявами правового догматизму.

До правового статусу належать, крім прав та обов'язків, ще й свободи та відповідальність. Свободи за своєю суттю є правами; без прав свободи або немає, або вона стає абстрактною. Відповідальність пов'язана з правами й обов'язками, проте є похідною від останньої і самостійного значення в правовому статусі мати не може. Коли йдеться про правовий статус народу чи держави, доцільніше застосовувати поняття суверенітету, а не статусу.

У теоретичних розмірковуваннях допустимим є виокремлення загального чи спеціального правового статусу, статусу громадян, іноземців, осіб без громадянства, з подвійним громадянством, біженців, громадян, які перебувають за кордоном. Можливий процесуальний і посадовий статус осіб, які перебувають в екстремальних чи особливих умовах (у зоні стихійного лиха, зоні АТО тощо).

2. Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» у 48-ми статтях закріплює здебільшого права і свободи. Про обов'язки йдеться у ст. 26 (обов'язки мають не лише громадяни, а й іноземці та особи без громадянства), ст. 35 (неможливість ухилятися від обов'язків перед державою з релігійних мотивів), ст. 65 (захист Вітчизни, незалежності, територіальної цілісності, пошана до символів держави), ст. 66 (не шкодити природі), ст. 67 (сплачувати

податки і збори), ст. 68 (неухильно дотримуватися Конституції та законів України). Крім цього, регламентовано обов'язки держави: захищати життя, надавати притулок, надавати інформацію, не втручатися в справи церкви та релігії, надавати вільний доступ до державної служби, охороняти й забезпечувати власність, конкуренцію, права споживачів, контроль за якістю і безпечністю продукції, послуг, робіт, створювати умови для медичного забезпечення, розвитку лікувальних закладів, фізкультури і спорту, освіти, науки тощо. Тобто, укладаючи Конституцію України, автори надмірно захопилися висвітленням прав (передусім людини), лише подеколи згадуючи про обов'язки, чим порушили дихотомію, діалектику, єдність прав та обов'язків. Зокрема, у першому розділі Конституції України (ст. 2) зафіксовано, що права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Загальної формули про те, що держава відповідає перед державою чи громадянським суспільством, у Конституції немає.

3. Такий крен у регулюванні прав і обов'язків людини в Основному Законі пов'язаний з низкою факторів: Україна лише на початку 90-х років ХХ ст. здобула свободу. Ліберальна доктрина, яка стала методологічною базою української Конституції, здавалася світоглядною панацеєю від всіх бід і проблем; брак досвіду державо- і правотворення, поєднаний з політичним романтизмом, ще за інерцією виявлялися в соціальній ейфорії, властивій населенню України з кінця 80-х років ХХ ст. За таких обставин вважали, що слід належно закріпити права та свободи людини, а решта складеться.

4. Важливим моментом, про який рідко згадують, є те, що Україна з 90-х років минулого століття обрала курс на євроінтеграцію, тобто долучення до загальних європейських цінностей. У сучасній Європі триває епоха Постмодерну, адже визначальні ідеали та сподівання попередньої епохи призвели до протилежного від очікувань. Виникли глобальні проблеми, зокрема екологічні, замість миру й толерантного співжиття – світові війни, замість розквіту прав людини, націй і народів – тоталітаризм та геноцид.

Постмодернізм зародився у мистецтвознавстві, а потім поширився на такі форми суспільної свідомості, як філософія,

наука, релігія. Постмодернізм відкидає універсалізм, прогрес, об'єктивізм, раціональність Модерну, культивує різноманітність, непередбачуваність, несхожість, еkleктизм, плюралізм, рівноправність стилів мислення і творчості, автономізацію в соціумі.

Постмодернізм ініціює докорінну ревізію європейських культурних надбань, пов'язаних із раціоналізмом, прогресом, ліберальними цінностями як засадами соціального, політичного і правового облаштування. Постмодернізм тотально критикує та заперечує все попереднє, проте нічого не пропонує натомість. І якщо на початку сучасного українського державо- і правотворення ми були зачаровані лібералізмом як стрижнем модерністського підходу до держави і права, то вже в новому тисячолітті дедалі більше виявляються постмодерністські тенденції в поведінці окремих людей і соціальних груп. Одна з них – акцент на тому, що «я маю право»! Про другу складову правового статусу – обов'язки – не говорять політики, не пишуть учені-юристи, тому в соціумі формується одностороннє сприйняття правового статусу, утверджується стійке небажання виконувати обов'язки.

5. Обов'язки нерозривно пов'язані з правами; вони є дзеркальним відображенням прав і невід'ємною частиною дихотомічної пари «права–обов'язки». Право – це потенція для зміни соціальної дійсності. Для перетворення потенціалу в реальність необхідна відповідна дія. Водночас обов'язок є вимогою вчинити певну дію. Тобто без дії не можна перетворити право (потенцію) в реальність, а без обов'язку не може бути права. І це є двоєдиним зв'язком будь-якої дії/події чи зміни реальності (О. Бондар).

Людина живе в соціумі. Вона є істотою соціальною (Аристотель). Її права, їх реалізація пов'язані з трансформацією соціуму, впливом на статус і поведінку інших людей. Якщо хтось має більше прав і свобод, що виражається в статусі особи, її заслугах чи внеску в «соціальну скарбницю», то йому більше належить. А це значить, що якщо комусь «більше», то іншому – «менше». Адже благ і матеріальних цінностей є обмежена кількість. Тут права одного породжують обов'язок інших. Це в одній ситуації – реалізація права. В іншій – той, хто застосував

своє право раніше, тепер має реалізувати свій обов'язок, щоб хтось інший реалізував своє право. Однак у суспільстві із соціальною нерівністю в одних збільшується кількість обов'язків, а в інших – кількість прав. І це, насамперед, пов'язано із накопиченням багатств і можливістю «купувати» права інших. Проілюструвати зазначене можна на прикладі виборів різних рівнів. Якщо вибори в український парламент І і II скликань і місцеві органи влади проходили на всенародному ентузіазмі, то вже в другій половині 90-х років голоси виборців (чи їхнє «право обирати») дедалі частіше стали «продавати».

З правами в духовній сфері ситуація складніша. Однак і їх реалізація передбачає наявність обов'язків. За умов капіталізму навіть духовні права й обов'язки можна перетворити на предмет торгу (тобто ринкових відносин).

Таким чином, правовий статус людини завжди передбачатиме дихотомію прав й обов'язків. Абсолютизацію прав і нівелювання обов'язків як у теорії, так і на практиці необхідно подолати. Гармонійний розвиток соціуму можливий лише за умов відновлення гармонії прав та обов'язків.

Косьмій Михайло Михайлович,
декан факультету архітектури
та будівництва Приватного вищого
навчального закладу Івано-
Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
кандидат юридичних наук, доцент

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ В МІСТОБУДІВЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Нині питання впливу морально-етичних норм на законодавство набуває неабиякої актуальності. Етика – наука, що вивчає походження, зміст і розвиток явищ моральності та моралі. Моральність – система норм поведінки членів певної людської спільності (колективу, суспільства) в історично окреслених умовах. Моральні відносини – дії людей, спрямовані